

İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
ULUSLARARASI ÜÇÜNCÜ SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Bükreş, Romanya / 1-5 Kasım 2006

İstanbul 2011

TANZİMAT DÖNEMİNDE SİLİSTRE EYALETİNE MUHACİRLERİN İSKÂNİ

Ayla Efe

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan “göç” kavramı, hangi millet ve din mensubunun başına gelirse gelsin bir insanlık dramıdır. Göç, halkların hayatında olduğu kadar ülkelerin ve bölgelerin tarihinde de toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan derin izler bırakabilmektedir.¹ Hiç şüphesiz Silistre eyaletine yönelen Kırım, Kafkas göçleri de muhacirler ve Silistre eyaleti üzerinde derin izler bırakmıştır. Ancak elbette ki, devletlerin bu göç hareketine bakışı, sergiledikleri tavır ve davranışlar da en azından bu acının hafiflemesine yardım edebilir. Silistre eyaletine yönelen bu göç hareketini, göçlerin yoğunluk kazandığı 1856-57 ve 1861-62 yıllarını temel alarak iskânın organizasyonu, yapılan yardımların niteliği ve maliyeti üzerinde yoğunlaşarak hazırladım.

1-Göçün sebepleri

Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına yönelen en büyük göç hareketi Kırım Savaşının son aylarında başlamıştı. Göçün en belirgin ve öne çıkan sebebi

*Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ 19 yüzyılda Osmanlı topraklarına yönelen göç hareketini, nüfus hareketleri içinde değerlendiren ve göçün toplumsal, ekonomik, siyasal etkileri üzerinde ilk ve en önemli çalışmayı yapanların başında Kemal Karpat gelmektedir. Özellikle “Osmanlıda Kentleşme: Kırımhlıların Dobruca’ya göçü ve Mecidiyenin Kurulması 1856-1878” adlı çalışması hem bölge tarihi açısından ve hem de Osmanlıda planlı kentleşme modeli olması açısından çok önemlidir. Bkz: K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul, 2003, s.261-272. Bu konuda ki bir başka önemli çalışma da, Abdullah Saydam’ın, *Kırım Kafkas Göçleri 1856-1876*, Ankara, 1997 adlı kitabı ve “Kırım Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876” *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, s.677-686 ve “Tanzimat Döneminde Dobruca’da İskân Faaliyetleri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Aralık 1992, s.199-209. adlı makaleleridir.

ise, Gözleve halkının Fransız askerlerinin bölgeden çekilmesi sonrasında Osmanlı askerlerinin de çekilmek üzere olduklarını düşünmeleri ve öteden beri Rusların kendilerini Kazana sürgüne göndermek isteklerine dair düşüncelerdi. Özellikle savaş süresince Osmanlı ordusuna ve müttefik kuvvetlere yardım yaptıklarını bilen Rusların, kendilerini cezalandıracaklarından endişe ediyorlardı.² Hatta savaş sırasında Ruslar, Türklerle işbirliği yapacağı düşüncesi ile Türklerin bir kısmını Kerson, Poltova ve Orlov gibi uzak yerlere sürgün etmeye başlamıştı. Savaşın sonlarına doğru da Rus hükümeti yenilgiyi Müslüman halkın ihanetine bağlayarak Tatarların bölgeden çıkarılacağını yaymaktaydı.³

Gözleve halkının göç etmek isteklerine dair ilk girişimleri ise, Selanik valisi olan Ahmet Bey'e Gözleve müftüsü ve dört beş ileri gelenin görüşmeye gelmesi ve bu konudaki mahzar ve istid'alarını iletmeleri ile başlamıştı. Bu görüşmede Gözleveliler endişelerini ifade edip, izin olursa ahaliden pek çok kişinin Osmanlı topraklarına göç etmek istediklerini bildirmiş ve Dobruca bölgesine yerleşmek istediklerini iletmişlerdi. Ayrıca tüm akar, emlak ve topraklarını terk ederek gelecek olmaları nedeniyle kendilerine yardım edilmesi talebinde bulunmuşlardı.⁴

24 Ekim 1855 tarihinde Tersane-i Amire'de yapılan Meclis-i Mahsusa'da bu konu görüşülmüş, göçmenlerin kabulü ve gerekli olan yardımın yapılması kararı alınmıştı. Zira alınan karar 26 Ekim 1855'de Ahmet Paşa'ya, iskân işiyle görevlendirilen Siliste valisi Sait Paşaya, Kırım'da bulunan Fransız ve İngiliz yetkililerine, Donanma-yı Hümayun komutanı Ahmet Paşaya ve diğer askeri komutanlara iletilmişti.⁵ Ayrıca Gözleve hanedanından olup, İstanbul'da bulunan Veli Beyin 10 bin kuruş verilerek Gözleve'ye ulemadan Meskûn Efendinin de 5 bin

² İMMS 266. 26 Ekim 1855.

³ Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876" s.678.

⁴ Osmanlı Devleti, Kırım savaşı esnasında kendisine yardım edenleri kabul etmeyi bir görev saymaktaydı. Ancak devam eden göç hareketi esnasında insani ve İslami duygularla hareket ettiğini söylemeliyiz. Özellikle de Kırım ve Kafkasya'nın eski sahibi sıfatı ile oralardaki Müslümanların bağımlık gösterdikleri halife olarak Osmanlı Hükümdarının kendisine iltica edenleri kabul etmesi mümkün değildi. Bölgeden gayri Müslimlerin göç talepleri ise tamamıyla bunları Rusların zulmüne terk etmek düşüncesinden kaynaklanmıştı. Bkz: Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876" s.681; Göçmenlere verilmesi planlanan yardım ise; arazi emlak tahsisi, hayvan tohumluk gibi ziraat yapmaları için gerekli olan malzemenin verilmesi ile birlikte kendileri kudretlerini kazanıncaya kadar 10 sene aşar ve her türlü vergiden muafiyet ile 25 sene göç edenlerin askerlikten muafiyet tanınmasını kapsamaktaydı. Ancak söz konusu olan bu yardımın Ahmet Paşa tarafından müftü ve mirzalara iletilmesini fakat açıktan açığa dile getirmemesi özellikle istenmiştir. İMMS 266. 26 Ekim 1855.

⁵ İMMS 266. 26 Ekim 1855.

kuruş verilerek Sivastopal'a gönderilmelerine karar verilmişti. Nitekim alınan aynı karar doğrultusunda göçmenlerin Gözleve'den Balçık'a nakillerinde donanmaya ve tüccara ait toplam 25 geminin kullanılacağı açıklanmıştı. Yine herhangi bir söylentiye sebep vermemek için asker ve muhacirlerin birlikte taşınacağı ilan olunmuştu.⁶

İlginç olan ise, Rusların bu süre zarfında halkın kitleler halinde göç etmesini engellemek için, Bahçesaray'dan gönderdiği tebdili kıyafet bazı mirzalar aracılığı ile halkı göçten vazgeçirme isteğidir. Öyle ki, bu konuda yine Ahmet Beyin 14 Mayıs 1856 tarihli yazısında, Rusların 5-6 sene vergiden muafiyet ve mirzalara her türlü imtiyazı tanıyacağına dair söylentiyi yaydıkları haber verilmişti. Ancak, buna rağmen Balçık'a 7683 kişinin geldiği aralarında zengin ve soyluların da bulunduğu, 1500 kişinin de gönderilmek üzere olduğu iletilmiştir ki,⁷ bu girişimin çok da başarılı olmadığı görülmektedir.

⁶ Her gemiye 2 muhacir 1 asker hesabıyla yerleştirme olacaktı. Muhacirler çoluk çocuk ve alabildikleri eşyalarını birlikte götüreceklerdi. Ayrıca yolculuk sürecince kumanya verilecekti. Balçık'a çıktıkları esnada da perişan olmalarını engellemek için tayinat verilmesi istenmişti. Yine Balçık'ın küçük bir yer olmasına dikkat çekilerek 15-20 gün içinde muhacirlerin Şumnu, Hacıoğlu Pazarcığı gibi yerlere nakledilmeleri ile muhacirler için askerlere ait olan çadırların senet karşılığında Silistre valisine iletilmesi istenmiştir. *İMMS* 266. 26 Ekim 1855. K. Karpat ise Paris antlaşması koşulları gereğince Kırımın boşaltılması esnasında üçte iki göçmene karşılık üçte bir asker taşınması konusunda anlaşma sağlandığını ve tahliye esnasında sivillerle askerlerin bir arada taşınmasının gerekçesi olarak da, göçün planlanmadığı yönünde bir izlenim yaratmak için olduğunu bildirmektedir. Bkz: Karpat, s. 265.

⁷ *İDH* 22748, 14 Mayıs 1856; Bu konu ilginçtir; çünkü bir anlamda Rus hükümetinin göçler konusundaki çelişkili politikasının göstergesi niteliğindedir. Öyle ki göç edilmesi için önce baskı yapılmış olması sonra da bunun engellenmeye çalışılması şeklinde değişen Rus politikası daha sonra tekrar zorlamalara başvurulması biçiminde değiştirilmiştir. Bu politikanın altında yatan gerekçeler ise, Rus hükümetinin yenilginin sebebini Müslüman halkın ihanetine bağlamasıydı. Fakat bizzat Rus ordusunda faaliyet gösteren Tatarlar da vardı. Buna rağmen Tatarları Kırımda tutmanın potansiyel bir tehlike olduğuna inanan Çar II. Alex Tatarların göçüne gizli ya da açık bir surette mani olunmamasını aksine gönüllü olarak yapılan bu hareketin Kırımın istenmeyen unsurlardan temizleyeceğini mahalli yöneticilere bildirmektedir. Ancak Türklerin boşalttığı alanlarda tarımsal yapının mahvolacağına inanan ve çarın emrinden henüz haberdar olmayan Rus ve Tatar yetkililerinin göç hareketini engellemeye kalkıştıkları da görülmektedir. Öte yandan Müslüman halk arasında Osmanlı topraklarına göç etmeyi gönüllü olarak isteyenler bir hayli fazlaydı. Onlar kâfir bir memlekette yaşamanın uygun olmadığını bu yüzden halifenin memleketine göç etmenin uygun olacağını düşünmekteydiler. Elbette ki Ruslar tarafından cezalandırılacakları korkusu da bu düşünceye eklenince göç etme taraftarı olanların sayısı hızla artmaya başlamıştı. Bkz: Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876" s.678.

2-Silistre Eyaletinin Seçilme Gerekçesi: Neden Silistre?

Her şeyden önce Gözleve halkının Dobruca yöresine iskân edilmeleri konusunda talepleri olmuştu. Buna karşılık devletin de savaşın sonlarına doğru yayınladığı fermanında isteyenlerin Silistre eyaletine yerleştirileceği yönünde ilanı vardı.⁸ Ayrıca eyalet genelinde boş ve sulanabilir arazinin olması, özellikle de savaş sırasında gayri Müslimlerin boşalttığı arazilerin varlığı, muhacirler için Silistre'nin uygun bir yerleşim yeri olarak düşünülmesine yardım etmişti.⁹ Yine, bölgenin coğrafi konumunun ulaşım imkânlarını kolaylaştırmış olması Silistre'nin seçilmesine olumlu katkı sağlamıştı. Bunun yanında daha önce Silistre'ye Tatar, Kabail, Arap vb. göçmen kitlesinin yerleştirilmiş olması yeni gelenlerin yabancılık çekmeden uyum sağlayabileceğini gösteriyordu. Bölgenin sınırda olması, askeri açıdan Müslüman nüfus yoğunluğunun sağlanmak istenmesi gibi bir düşüncenin de belirleyici olduğunu gösterebilir. Ayrıca eğer muhacirler üretken konuma geçirilebilir ise bölgede ziraat geliştirilebilir ve uzun vadede ülke ekonomisine katkı da sağlanabilirdi.¹⁰ Kısacası, stratejik, askeri ve ekonomik sebeplerle Silistre eyaleti muhacirlerin yerleşim alanı olarak düşünülüp seçilmişti.

⁸ Kemal Karpat, Osmanlı devletinin göç etmek isteyenlere yardım edeceğini, nakil ve iskân işini ele alacak bir kurulun da Paris Barış'ının onayından önce kurulduğunu ve milliyetlerden bağımsız olarak Osmanlı topraklarına göçün herkese açık olduğunu ilan ettiğini yazar. Bkz. Karpat, s. 265; Saydam ise bu dönemde Osmanlı devletine göç edenlerin sadece Müslümanların veya Türklerin olmadığını, putperest Çerkezlerden başka Kozaklar, Malakanlar, Yahudiler ve daha önce Rusya'nın teşviki ile Rusya'ya gidip pişman olan Bulgar, Rum ve Ermenilerin olduğunu bildirmektedir. Bkz: Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876" s.679.

⁹ K.Karpat, Rus birliklerinin Kırım savaşının başlarında Silistre'ye girmeleri üzerine bir kısım Müslümanların, Romenlerin, Bulgarların ve Yunanların çarpışmalara başlamadan önce bölgeden kaçtığı ve 1855'te de Rusların Dobruca'dan çekilmeleri üzerine bir kısım işbirlikçilerin Ruslarla birlikte bölgeden çekildiğini yazmaktadır. Karpat,s. 264.

¹⁰ K.Karpat, Osmanlı devletinin 19 yüzyılın ilk yarısında nüfus kıtlığı sorunu yaşadığını bunun sonucu olarak ta büyük toprak parçalarının işlenmeden kaldığını ve devlet gelirlerinin düştüğünü Osmanlı idaresinin de her ne pahasına olursa olsun nüfusu artırmaktan yana olduğunu yazmaktadır. Zaten bu nedenle 1857 yılında belli başlı Avrupa gazetelerine ilan vererek başvuranlara tarımlık toprak, vergi muafiyeti ve çeşitli dini, kültürel teşvik ve vaatlerde bulunmuş olmasını çok sayıda insanın yerleşmesine duyulan ihtiyacın bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. bkz Karpat,s. 263.Yine göçle gelenlerin büyük bölümünü nüfusun düşük olduğu bölgeye yöneltme gibi bir çabanın sonucu olarak muhacirlerin Dobruca'ya yerleştirildiğini yazmaktadır. Bkz. Karpat, s.265. Saydam ise, Osmanlı Devletinin Kırım Savaşı sırasında müttefik ordularına yardımcı olanların ülkeye kabulünün bir zorunluluk olarak gördüğünü fakat savaştan sonraki yıllarda devam eden göç hareketinde göçmenleri çoğunlukla istemeye istemeye kabul ettiğini bu nedenden dolayı da Osmanlı devletinin göçleri teşvik etmek suretiyle nüfusunu artırmaya yöneldiği yönündeki

3- İskânın Organizasyonu: İskân İşlerinin Yönetimi

a. 1856–1857 Göçleri

1856 tarihinden itibaren yoğun olarak gelmeye başlayan muhacirlerin iskânıyla Silistre valisi Sait Paşa ve iskân memuru olarak bölgeye gönderilen Numan Efendi sorumluydu.¹¹ Vali Sait Paşa 30 Nisan 1856 tarihinde Rusçuk'tan Balçık iskelesine gelmişti. 1 Mayıs 1856 tarihinden itibaren de 1518 kişilik ilk göçmen grubu Balçık iskelesine çıkmaya başlamışlardı.¹² Ancak gelen muhacirlerin sayısı, 12 Mayıs 1856 tarihi itibarıyla toplam 11.134 kişiye ulaşır.¹³ Bu durum üzerine vali Sait Paşanın isteği üzerine geçici bir meclis oluşturulur ki, bunu bir anlamda günümüzün "kriz masası" olarak görmek ve değerlendirmek mümkündür. Çünkü Mayıs 1856 tarihinden itibaren çalışmalarına başladığı görülen bu geçici meclisin, vali ve iskân memuru Numan Efendinin dışında Varna muhafızı, Silistre kaymakamı ile Dobruca civarında ki kazaların hanedanlarından söz anlayanları ve Kabail Tatarlarından seçilen üyeleri vardı. Ayrıca söz konusu edilen bu meclisin Balçık kaza meclisi ile işbirliği halinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira

iddiaların doğru olamayacağını ifade etmektedir. Bkz: Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856–1876" s.679.

¹¹ *İDH*. 23141, Şubat 1856; Rusçuklu Numan Efendi 15 bin kuruş harcırah tahsisi yapılarak bu göreve getirilmişti. Ayrıca gerekli görülürse bölgeden de istihdam yapılması kararı alınmıştı. Numan Efendi iskân işlerinde kullanılmak üzere Sait Paşa ya teslim etmek için 2000 kese akçeyi de beraberinde Balçık'a götürmüştü *İMMS* 283,14 Mayıs 1856; Muhacirlerin iskân ile görevlendirilen Silistre valisine Mayıs 1856 da gönderilen talimatla da Türk topraklarına sığınan ister Müslüman ister Hıristiyan olsun herkese eşit muamele edilmesi, Muhacirlerin mali kudretlerinin yerine gelinceye kadar vergiden ve askerlikten muafiyet sağlanması, ziraatla uğraşanlara münasip yerlerde toprak verilmesi zanaat veya başka işlerle uğraşanların münasip yerlerde iskân edilmesi, muhtaç olanlara yeniden ve acilen ev yapılması, yapılacak evlerin malzemelerin tedarikinde ve naklinde halktan yardım istenmesi, ancak halka bunun angarya şeklinde değil komşuluk hakkı yardımlaşma gayesiyle yapılacağını telkin olunması, muhacirlere lazım olan tohumluk öktüz vb. malzemenin tedarik edilip masrafının devletçe ödenmesi, muhacirlerin yerleştirileceği köy ve kasabaların inşaatında cadde ve evlerin nizamına dikkat edilmesi istenmiştir. Eren, s.40–45.

¹² *AMKT UM* 235/ 50, 1 Mayıs 1856, Örneğin 7 Kasım 1855'te Gözleve'den Balçık'a 2 gemi ile gelen 500 kişiyi vali bizzat karşılar. *İDH* 22729; Ayrıca Balakbalava'dan 9 Aralık 1855'te İnebolulu Ahmet kaptanın gemisi ile Balçık'a gelenlerin 17.160 kuruşluk, *İDH* 23134 ve 8 Aralık 1855 tarihinde Tirebolulu Ömer kaptanın gemisi ile gelenlerin 34.480 kuruşluk yol masrafları hazine tarafından karşılanmıştır. *İDH* 23063.

¹³ Bunların 7349 kişisi Gözleve'den 3785 kişisi ise Mayandır nahiyesinden askerlerin refakatinde gelmiştir. Gelenlerin 1129 hane 4140 nüfusu Balçık kazası ve köyleri, Mankalya, Umurfıkah ve Topçu nahiyeleri ve Yemşenli nahiyeleri halkı arabalarıyla gelip götürürler. *İMMS* 283, 14 Mayıs 1856.

yine valinin isteği ile Balçık kaza meclisine üye sayısının az olması gerekçesi ile Balçık hanedanından seçilen 2-3 kişinin daha tayin edildiğini görmekteyiz. Balçık'ta geçici olarak iskân ettirilen muhacirler için alınması gereken öncelikli tedbir yiyecek, erzak ve tayinat sorununun halledilmesi idi. Öyle ki muhacirlerin yiyecek ihtiyacı ilk etapta Varna ve Silistre ambarlarından temin edilen hinta ile undan ve Hezargrad kazasının aşar gelirinden karşılandığını Numan Efendi'nin 14 Mayıs 1856 tarihinde merkeze gönderdiği raporundan anlamaktayız.¹⁴

Alınması gereken en acil meselelerden bir diğeri de, kalacak yer temin edilemedi. Çünkü gelenlerin bir kısmı köylere yerleştirilmeye başlanmış olsa da Kırım'dan gelen 3400 hanenin 3000'den fazlasının ev yaptırma güçlerinin olmadığı anlaşılmıştı. Kriz masasında konunun görüşülmesi esnasında muhacirlere ev yapımına başlanılırsa harcamaların 5-10 bin keseye çıkacağı hesaplanmıştı. Bu durumda daha önce Pazacığa yerleştirilen Araplara yapıldığı gibi, kazık, çubuk vb. ahşap malzemenin ormanlardan temin edilmesine ve yalnızca kapı ve pencereler için kalas tahtasının satın alınmasına ve hanelerin ikişer odalı olarak yine muhacirlerin en azından bazılarının yardımının sağlanarak inşa edilmesine karar vermişti. Ayrıca kriz masasında, Silistre eyaletinin 1853-56 savaşında savaşın cephelerinden biri olması nedeniyle bölge halkının zor durum da bulunduğu dikkat çekilmişti.¹⁵ Bu nedenle bölge insanında en az muhacirler kadar

¹⁴ Balçık'ta muhacirlere 300 dirhem hesabıyla ekmek ve yolda sarf etmeleri için de yine nüfus başına göre birer miktar peksimet ve onar kıyye un dağıtımı vali nezaretinde ve meclis marifeti ile yapılmıştı. *İMMS* 283, 14 Mayıs 1856. Ayrıca muhacirlerin Kırımdan ayrılışları esnasında onların işlerinin organizasyonun yapılmasında Kırım ordusu miralaylarından Nusret Bey'e de görev verilmişti. Özellikle Balaklava iskelesine ulaşan muhacirlerin askeri gemilerle nakilleri ve yolculukta yiyecek vb. gereksinimlerinin karşılanması Nusret Bey tarafından sağlanmıştır. Örneğin Nusret Bey muhacirlerin her birine 20'er günlük 10'ar kıyye hesabıyla peksimet ve un dağıtmıştır. *İMMS* 283, 28 Mayıs 1856.

¹⁵ Kırım Savaşı Ekim 1854 tarihinde Rusların Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesiyle başlamıştı ve Kırım cephesinde müttefikler ile Ruslar arasında çarpışma başlayınca kadar Tuna cephesindeki Osmanlı Rus mücadelesi sona ermişti. Özellikle de Ocak 1854 tarihinde genel bir saldırı şeklinde başlayan Rus taarruzları sonucunda Kalas, İbrail ve İsmail'i ele geçiren Ruslar Tuna'yı geçip Dobruca'yı almış ve Silistre'yi kuşatmışlardı. Ancak 9 Hazirana kadar devam eden Rus hücumları boşa çıkarılmış. Hatta bu nedende dolayı Komutan Paskeviç görevinden alınıp yerine eski komutan Gorçekof getirilmişti.¹³ Hazirandan itibaren ise genelde Mecidiye tabyasında devam eden çarpışmalarda Türk askeri Silistre kaymakamı İbrahim Paşanın da yardımı ile geri püskürtülmüş 15 Haziranda kuşatma kaldırılmış. 25 Hazirandan itibaren de kuşatmaya destek veren Rus donanması çekilir Böylece Silistre kuşatması tamamen kaldırılmış olur. Yine Yerköy de 8 Temmuzda yapılan bir başka Rus saldırısı da bozguna uğratılmış. Silistre kaymakamı 30 Eylülde Babada-

ianeye ihtiyaçları olduğu ifade edilip, bu yükün askeri yükümlülüğu Silistre eyaleti ile bir olmayan Vidin, İslimiye ve Tırnovi sancaklarıyla paylaşılması teklif edilmişti.¹⁶

Nitekim bu konunun merkezde görüşülmesi esnasında, muhacirler için yapılması öngörülen evlerin 500'ünün Tırnovi kazası, 500'ünün Zıştovi, Niğbolu, Plevne, Lofça, ve Silivri kazalarına ve 500 hanenin de İslimiye Karınabat ve Ruus-ı kasr Aydos Yanbolu kazaları tarafından geri kalan 1500'den fazla evinde Silistre eyaleti halkı tarafından yapılması uygun görülmüştür.¹⁷

Yine kriz masası ilk gelenlerin güvenliklerinin sağlanması için geçici karakollar oluşturmuştu. Hasta olanların tedavisinin sağlanması için de Varna hastanesinden ilaç ve doktor istemişti. Aynı şekilde gelenlerin tümü erkeklerin isimlerine göre defterlere kayıt edilmişti.¹⁸ Ayrıca ilk gelen muhacirlerin büyük çoğunluğu Karasu bölgesine yerleştirilse de muhacirlerin isteklerinin de dikkate alındığını anlayabiliyoruz.¹⁹ Çünkü Kırım Savaşında Osmanlı ordusuna hizmette bulunan

ğ'n da bulunan Ruslarında 20 Eylül'den itibaren Tulça'ya çekildiklerini merkeze iletmiştir. Ayrıntılar için bkz: İ.H. Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.12 İstanbul,1966,

¹⁶ Meclisin bu yöndeki görüşmesi ve getirdiği çözüm yöntemini valinin 30 Mayıs 1856 tarihli yazısından öğrenmekteyiz. Nitekim söz konusu olan bu yazıda her bir hane için 30 arabadan fazla kereste vb. malzemeye ihtiyaç duyulduğu. Dolayısıyla tüm hanelerin ihtiyacı olan kereste vb. malzemenin taşınması için bile 100 bin arabaya gereksinim olduğu bildirilmişti. Ayrıca bu hanelerin bölge sancak ve kazalarına taksim edilerek yapılması kabul edilirse Silistre'nin de payına düşecek hanelerin inşasının kış gelmeden tamamlanabileceği teminatında bulunmuştur. Yine muhacirin için acilen ihtiyaç duyulan öküz arabalarının vali ve kaymakamlarla görüşülerek teslim edilebileceği bildirilmiştir. *İ DH* 22844, 11 Haziran 1856.

¹⁷ *İ DH* 22844, 11 Haziran 1856; K.Karpat bu konuda 1857 tarihinde yayınlanan bir rapora atıfta bulunarak Silistre eyaleti tarafından 1800 hane yapıldığı ve göçmen konutları için merkezi hazineden 500 kuruş harcanarak ve yöre halkının da yardımı ile evlerin inşa edildiği ve her evin yaklaşık 2800 kuruş mal olduğu ve geriye kalan meblağın sonradan ödenmesi kararlaştırılmışsa da bu programın hazineye büyük mali yük getirdiğini bildirmektedir. Bkz: Karpat, s.268.

¹⁸ *İMMS* 283. 14 Mayıs 1856.

¹⁹ Hatta bu ilk gelen muhacirlerin geçici ikametgâhlarında bile devletin çok toleranslı davrandığı ve her türlü yardımı yaptığı anlaşılmalıdır. Şöyle ki, Silistre meclisi tarafından kendilerine gösterilen evde oturmayan Kırım muhacirleri kendi isteklerine göre ev kiralamış ve kira ücretlerinin de ödenmesi talebinde bulunmuşlardır. Zira söz konusu olan bu kira ücretinin mal sandığından ödenerek Kırım muhacirlerine bir an önce ev inşa edilmesi bildirilmiştir. *AMKT MHM*, 46/134, 7 Temmuz 1858.

Kırım hanedanlardan toplam 93 hanenin kendi istekleri doğrultusunda Rusçuk'ta iskân olduğunu görmekteyiz.²⁰

b. 1860–1862 Göçleri

1860 tarihinden itibaren yeniden hız kazanan göç hareketi 1856 tarihinde başlayan göçlerden farklılık arz ediyordu. Özellikle de beklentilerin çok üzerinde seyreden muhacirlerin iskânının sağlanması devletin olanaklarının çok üzerindeydi. Bu nedenden dolayıdır ki, hem bölge halkının yeni muhacirlere yardımı hem de iskânlarının yönetiminin yeniden düzenlenmesi zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Zaten göç ve göçmen sorunlarının çözülmesinde muhacirin komisyonun kurulma ihtiyacının hissedilmiş olunması bunun en somut göstergesiydi.²¹

Öyle ki, Silistre eyaletinde yoğunlaşan göçmenlerin yiyecek, barınma vb. sorunlarının çözümü de artık mahalli yetkililere bırakılmayacak nitelik kazanmıştı. Özellikle de Sait Paşa'nın istifasından²² sonra Silistre valiliğine atanmaların kısa süreler içinde görevden ayrılmaları muhacirlerin iskânında yeterince başarı sağlanamadığını kanıtlamaktaydı.²³ Zira Haziran 1860 tarihinde Varna kaymakamı; Varna'ya son 25 gün içinde gelenlerin sayısının 10 bini aştığı bunların ihti-

²⁰ İMVL 15310. Ocak 1856 Balçık kaza müdürü Ömer Ferhat Bey ve meclis üyesi İbrahim ağanın muhacirlerin işlerinin halledilmesinde büyük hizmetleri görüldüğünden ıstabl-ı amire müdürlüğüne Balçık kaza müdürü terfi ettirilirken İbrahim Ağa'ya da Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılığı tevcih buyrulmuştur İDH 32141. Şubat 1856.

²¹ Muhacirin Komisyonu öncesinde muhacirlerin koordinasyonu işini önceleri şehremaneti tarafından yapılmaktaydı. Bağlı bulunduğu bakanlık ise Ticaret nezareti idi. İlk talimatnamelerde bu nezaret tarafından hazırlanmıştı. Ancak çok başlılık ve yetki kargaşası farklı nitelik gösteren göçmen meselelerinin tek merkezden idare edilmesindeki zorluklar nedeniyle kurulmuştur. Komisyonun ilk başkanı Trabzon eski valisi Hafız paşa idi. Eren, s.39–62; Saydam, s. 680, 1864 tarihinde iskân işlerinin büyük ölçüde tamamlanmasından sonra 1866 da vilayet ve sancaklarda ki iskân memurları lagv edilmeye başlandı. Göçmen gelişinin iyice zayıflaması üzerine 1875 muhacirin komisyonu da kaldırıldı. Görevleri zaptiye nezaretinde kurulan bir daireye verildi.1877 de ona da gerek görülmeyle tüm göç ve göçmen meselesi yine şehremanetine devredildi. Habiçoğlu, s.108-109.

²² Vali Sait Paşanın Eylül 1857 tarihinde görevden alınma talebi olmuştur. Ancak muhacirlere hayvan almak üzere Rusçuk mal sandığından aldığı 500 kuruşun zimmetinde bulunmasının anlaşılması üzerine bu paranın kendisinden tahsil edilmeden İstanbul'a gelmesine izin verilmemesi bildirilmiştir. AMKT UM 292/ 13,14 Eylül 1857.

²³ Vali Sait Paşanın 1274/1857 tarihinde görevden alındığı anlaşılıyor. Yani Sait paşa muhacirin iskânı ile yaklaşık bir yıl ilgilenmiştir. Kendisinden sona Silistre valiliğine önce vezir İsmet paşa 1275'te vezir İsmail paşa 1276 tarihinde de Halil Kamil paşanın getirildiği görülmektedir. Bkz: Devlet Salnamesi, 1274, 1275, 1276.

yaçlarının karşılanması için mal sandığında para bulunmadığını bildirmekteydi. Yine Mecidiye kaymakamı da Mecidiye kaza ve köylerine 260 hanenin yerleştirildiği 30 bin kişinin de yol da olduğunun söylendiğini bildirerek muhacirin iskânı için özel bir memurun görevlendirilmesi talebinde bulunmuştu.²⁴ Bu konuda Meclis-i Tanzimat'ta 14 Haziran 1860 tarihin de yapılan görüşmelerde de şimdiye kadar gelen muhacirlerin hala misafir olarak ikame edildikleri ve iskânlarının henüz gerçekleştirilmediği üzerinde durulmuş. ve eğer bu yaz içinde muhacirlerin iskânı sağlanamazsa hem muhacirlerin, hem misafir eden köylerin hem de devletin hazinesinin büyük zarar göreceği düşüncesi benimsenmişti. Ayrıca bu konunun artık mahalli memurlara bırakılmayacak kadar önemli olduğu görüşü de kabul edilerek, tüm muhacirlerin işlerine bakmak ve Silistre, Varna ve Vidin'de her nerede boş arazi var ise oraya muhacirlerin iskânı ile görevlendirilmek üzere müstakil bir memurun atanması kararı verilmişti. Nitekim Miralay Nusret Bey'in de bölgeyi tanınması ve muhacirler konusunda tecrübeli olması nedeniyle bu görev için uygun bir aday olarak seçilmişti.²⁵

Bu nedenle 1860 tarihinden itibaren yoğunlaşan Kırım ve Kafkas göçmenlerinin Silistre eyaleti dâhilinde iskânlarından birinci derece sorumlu yetkilisi Miralay Nusret Bey idi.²⁶ Nusret Bey maiyetinde istediği kadar kâtip, piyade ve süvari askeri zabitan da kullanabilecekti. Fakat bu durumu bölgede valinin ve diğer mülki amirlerin insiyatifinin tümünden kaldırıldığı şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır. Çünkü uygulamalardan anladığımıza göre, yapılan her iş mülki amirlerin bilgisi ve iş birliği içinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle de 1861 yılında Silistre valiliğine atanan Müşir Arif Paşa'nın oldukça etkili bir kişi olduğu görülmektedir. Öyle ki, Müşir Arif Paşa muhacirlerin iskânları ve gerekli yardımla-

²⁴ *İMMS* 838, Varna Kaymakamı 10 Haziran 1860 tarihli yazısında ayrıca Varna'da misafir edilen Nogay ve çerkes muhacirlerinin dışında yeni gelenlerin masrafları için 2000 kese paraya ihtiyaç olduğu fakat mal sandığında vergi ve aşar gelirinden sağlanan paranın daha önce muhacirin masraflarında kullanıldığı vergi ve bedeliyatı askeriye tahsilinin harmandan sonra yapılabileceği emtia gümrüğünden gelecek paranın ise ancak eylül ayında geleceği bildirilmiştir. şimdiki halde bile kazanın gelir ve giderleri arasında 1600 keselik farkın olduğu halbuki kırmıdan daha 100-200 bin arasında nüfusun geleceği söyleniyor bu konuda eyaletten de cevap alınmadığı ve de gelecek olan muhacirlerin taşınması içinde mevsimin harman olması nedeniyle araba tedarikinin zor olduğu ve muhacirlerle ilgili yazışmaların ve kayıtların tutulmasında mal ve tahrirat kاتبinin yeterli olmadığı bildirilmiştir. *İMMS* 838; Aşir Bey memuru mahsusa gelinceye kadar geçici olarak Silistre eyaletine yerleştirilen muhacirlerin durumunu görüşmek üzere İstanbul'a gelmesine ruhsat verilmesini de istemiştir. *AMKT UM* 416/35, 23 Ağustos 1860.

²⁵ *İMMS* 838. Haziran 1860; *AMKT. NZD* 32/ 320, 4 Ağustos 1860.

²⁶ Nusret Bey'e verilen talimatname için bkz: *İDH* 30579.

rın yapıp yapılmadığı konusunda eyalet genelinde incelemelerde bulunmuş; hatta kendisinin gidemediği köylere meclis üyelerinin bizzat gitmesini istemiştir. Yine köy halkına muhacirlerin yiyecek temini için ekim yapmasını ve köylerin eşkıya baskınlarına karşı almaları gereken tedbirlere dair eyalet meclisin de talimatnameler hazırlanmasını sağlamıştır.²⁷ Ancak esas yetkili olan Nusret Bey'di. Yerel makamların her türlü konuda Nusret Bey'e yardımcı olmaları bizzat merkez tarafından ilgili makamlara iletilmiştir.²⁸ Üstelik artık muhacirlerin masrafları için kullanılacak paranın denetimi ve harcanması yetkisinin de Nusret Bey'e verildiği anlaşılmaktadır.²⁹

Mayıs 1861 tarihinden itibaren ise, Nusret Bey'in talimatnamesi uyarınca eyalet meclisinde alınan karar gereğince, kaza ve köylere birer memur gönderilmesi benimsenmiştir. Bu memurlar, her kaza genelinde ne kadar hane ve ne kadar nüfus var, bunlara ne kadar arazi tahsis edilmiştir, muhacirler için halk tarafından ekimi yapılan zahirenin miktarı ne kadardır, köylü tarafından muhacirlere verilen iane miktarı nedir ve muhacirler arasından fakir fukaranın oranı gibi meselelerin tespit edilip, kayıtlarının tutulmasından sorumluydular.³⁰

4. Muhacirlerin İskânı

Muhacirlerin iskânı konusu, devletin onlara yapacağı yardım ve bu işin koordinasyonun sağlanması ile doğrudan bağlantılıydı. Şüphesiz devletin gerekli yar-

²⁷ Bu konuda bkz; *AMKT UM* 473/26, 13 Mayıs 1861; Örneğin Eylül 1860 tarihinde Silistre meclisinde hazırlanan mazbatada bölge meclisleri ile Nusret Bey arasındaki ilişkiyi belirleme açısından önemlidir. Çünkü Silistre Meclisi 13 Eylül 1861 tarihli mazbatasını ile Nusret Bey göreve başlayınca Silistre eyaleti dâhilinde 20-30 hanelik ya da halkı tamamen boşalan ne kadar yerleşim yeri var, boşalan çiftlikler durumları nedir vb konularda hakkında hazırladıkları defteri Nusret Bey'e gönderdiklerini ve Nusret Bey'in yanına dirayetli ve malumatlı iki kol memurunu yardımcı olmak üzere görevlendirdiklerini merkeze ilemişlerdir. *AMKT NZD* 325/ 59, 23 Eylül 1860.

²⁸ Örneğin Varna ve Dobruca'da toplanan muhacirlerin Edirne, Silistre, Vidin eyaletleri dâhilinde bulunan miri araziye kış gelmeden yerleştirilmeleri ve gerekli araç gerecin sağlanması Nusret Bey'e her türlü yardımın yapılması konusunda gerekli tüm makamlara emirnameler yazılmıştır. Üstelik aksi hareket edenler olursa mesul tutulacakları da bildirilmiştir. *AMKT UM* 421/ 72, 20 Ağustos 1860.

²⁹ Örneğin muhacirlerin masrafları için Nusret Bey'e hazineden para göndermek mümkün olmayınca Silistre valisine 26 Ekim 1860 tarihinde yazılan tahrirat ile 1000 kese akçenin tedarik olunarak Nusret Bey'e verilmesi istenmiştir. *AMKT UM* 433/59, 26 Ekim 1860.

³⁰ *AMKT UM* 473/ 26, Ayrıca, Köstence'ye kırım ve İstanbul üzerinden gelen göçmenlerin 19 Ekim 1861 tarihinde artması Nusret Bey'inde tüm tuna sahilindeki muhacirin iskânından sorumlu olması üzerine Köstence kazasında bulunan muhacirlerin iskânlarını sevk ve izam etmek üzere Bahaattin Bey atanmıştır. *İMV* 20407.

dımı zamanında sağlamış olması ya da gerekli yardımların muhacirlere iletilmesi “muhacirlerin iskânı sorunu”nun da çözümü anlamına gelecekti. Osmanlı Devleti'nin bu konuda öncelikli hedefi, muhacirlerin en geç bir yıl içinde üretici konuma getirilmesiydi. Bu ise, muhacirlerin misafir edildikleri geçici yerleşim yerlerinden bir an önce daimi iskân mahallerine yerleştirilmesiyle sağlanabilirdi. Fakat iskân mahallerine muhacirlerin yerleştirilmesi sürecinde maddi yetersizlik sebebiyle büyük zorluklar yaşandığı görülmekteydi. Çünkü Mayıs 1861 tarihine kadar henüz yerleştirilmeyen muhacirlerin bir kısmı eski yerlerine göçme talebinde dahi bulunmuşlardı.³¹

İskân sürecinde yaşanan bu gecikmenin en önemli nedenleri ise, gelenlerin sayısının beklentilerin çok üzerinde ve sürekli olmasıydı. Özellikle de 1860 tarihinden itibaren Varna Köstence ve Balçık iskelelerine ve bir kısmı da İstanbul üzerinden Şilistre'ye ulaşan muhacirler için geçici olarak ikamet yerlerinin temin edilmesinde güçlükler yaşanmaya başlanmıştır.³² Önceleri han, camii okul, varsa boş evlerin kiralanması yoluyla ya da hali vakti yerinde olan ailelerin yanlarında misafir edilen muhacirler için artık açık alanda çadırlar kurulduysa da yetersiz kalıyordu. Üstelik çadır tedarik edilmesinde bir takım problemler yaşanabiliyordu.³³ Öyle ki böyle durumlarda Silistre eyaletinin daha iç alanları ve ormanlıkları geçici iskân mahalli olarak kullanılmaya başlanıyordu. Örneğin, Nusret Bey'in gemi kaptanlarından aldığı bilgiye göre Silistre'ye hareket etmek üzere Kırım ve Gözleve sahilinde pasaport almış 100 bin nüfusun, Nogay ve Kabailerden de Hocabeye gelmiş 40–50 bin kişinin daha olduğunu öğrenmesi üzerine; Varna, Balçık ve Köstence'ye gelenler Silistre ve Şumnu ormanlarına, Boğazköy'den gelenler Kızdağı ormanlarına, Nogayların ise, Babadağı, İsakçı ve Maçın ormanlarına sevk edilmeye başlandığını görmekteyiz. Ancak bunların nakil üç-

³¹ İMMS 961, 13 Mayıs 1861.

³² Örneğin Mayıs 1860 tarihinde sadece İstanbul üzerinden Varna'ya gelenlerin sayısının 2000'ni geçtiği Varna Kaymakamın telgrafından öğrenilmektedir. İDH 30413. Fakat önce Varna'ya gelip sonra İstanbul'a yerleşmek isteyenlerde olmuştu. Bu konuda merkezin talebi ise çok zaman geçirilmeden 4–5 gün içinde bunların İstanbul'a gönderilmesi yönündeydi. AMKT UM 416/35, 21 Temmuz 1860.

³³ Örneğin 10 Mayıs 1860 tarihinde Varna'ya ulaşan muhacirin sayısının dörtbini aşması üzerine Varna kışlası hastahanesi ve evler yetersiz kalınca seraskerlikten acilen 500 çadır talebinde bulunmuş fakat bu çadırların taşınması için bile vapurlara ödenen ücret 3000 kuruş olmuştur. İDH 30413. 10 Mayıs 1860.

retleri vb. harcamaları için ihtiyaç duyulan 2000 keselik ücret bile Tırnovi ve Vidin gibi mahallerden sağlanarak kendisine gönderilmişti.³⁴

Nitekim bu örnekten de anlaşılacağı üzere muhacirlerin nakil ücretlerinin karşılanması bile gerektiğinde büyük sorun olabiliyordu. Hal böyle olunca da ulaşım konusunda her türlü olanakların kullanılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkabiliyordu. Elbette ki ilk başvuru olanakları her zaman olduğu gibi bölge halkının yardımının sağlanmasıydı. Örneğin Hezergard halkı hem 1856 hem de 1860 tarihinde muhacirleri kendi rızaları ile Hezergard'ın nahiye ve köylerine taşımışlar ve karşılığında hiçbir ücret talep etmedikleri gibi muhacirlere erzak yardımında da bulunmuşlardı.³⁵ Bunun yanında Vidin'e naklettirilmesi gereken 10 bin hanenin Köstence ve Mecidiye'den taşınması esnasında demiryolu kumpanyası ile anlaşmaya varılmıştı. Fakat sonradan demiryolu şirketinin Fransız yöneticisi peşin para almadan muhacirleri nakil edemeyeceklerini söyleyerek iskân çalışmalarının gecikmesine neden olmuştu. ³⁶ Zaten bunun üzerine Vidin'e muhacirlerin nakilleri Tuna nehrinde işleyen gemilerden yararlanarak sağlanmıştı.

Ayrıca muhacirlere verilecek ianenin, tayinatın ve geçici barınak yerlerinin sağlanmasında gelen muhacirlerin sayısının sürekli artmasına paralel olarak 1860 yılından itibaren bir takım kısıtlamalara gidildiğini görmekteyiz. Şöyle ki, 1856 ve sonrasında gelen muhacirlere talimat uyarınca büyüklerine 2'şer, küçüklerine 1'er kuruş olmak üzere yevmiye tayini yapılmıştı. Yine her haneye birer çift hesabı ile öküz, lüzumu kadar arazi ve tohumluk verilmekteydi. Muhacir evlerinin inşası büyük ölçüde devlet tarafından karşılanıyordu. Oysa maliyenin içinde bulunduğu durum ve de bu süreçte gelen muhacirlerin malını mülkünü satarak gelenlerin de olması dikkate alınarak muhacirlere hane inşasından sarf-ı nazar olunması, yevmiye ödenmemesi ancak ihtiyacı olanlara iane ve tohumluk vermeye devam edilmesi, yine arazi verilmesine devam edilmesi ayrıca her haneye

³⁴ *AMKT UM* 433/8, 14 Ekim1860.Devlet ise hazineden para göndermenin mümkün olmadığı dile getirilerek 1000 kese akçenin Silistre valisine tarafından tedarik olunarak Nusret Beye verilmesini istemiştir. *AMKT UM* 433/59, 26 Ekim1860.

³⁵ 1856 göçlerinde Balçık iskelesinden muhacirlerin 30 saat mesafedeki Hezergard'a taşınmasını bizzat kendi arabaları ile gelen halk temin etmiştir. Karşılığında da hiçbir ücret talep etmemişlerdir. Aksine 92070 kuruşluk nakliye ücretini muhacirlerin masrafları için kullanılmasını talep etmişlerdir *İDH* 23211 Yine Temmuz 1860 tarihinde Silistreye gelen ve Hezergard nahiyelerine yerleştirilmesi düşünülen Taman muhacirlerinin taşınmasında Hezergardlılar kendi rızaları ile hiçbir ücret almadan ve yiyecek ve erzak yardımında bulunmuşlardır. *AMKT UM* 412/65, Temmuz 1860.

³⁶ *AMKT UM* 433/8, 23 Ekim1860.

değil, 4 hanenin kullanımı için birer çift öküz verilmesi kararlaştırılıyordu. ³⁷ Bunun dışında eskiden olduğu gibi 10 sene aşar, 25 sene de askerlik muafiyeti kuralının devam edeceği bildirilmişti.³⁸

İşte, gerek muhacirlere verilen yardımın yetersiz kalması gerekse muhacirlerin yerleştirilmesinden sorumlu olan kişilerin bu görevi sıradan bir olaymış gibi görüp gerekli tedbirleri zamanında almamış olmaları, iskân sürecinin başlangıçta düşünüldüğü gibi bir yıl içinde tamamlanmasını engellemişti. Nitekim Mayıs 1861 tarihinde hala muhacirlerin çoğunun iskân edilmediği, ziraate başlamadığı ve çoğunun aç ve perişan olduğu anlaşılmıştı.³⁹ Zira bunun üzerine Silistre Valisi Müşir Arif Paşa'nın girişimiyle muhacirin iskânında yeni bir takım düzenlemelerin hemen Mayıs 1861'den itibaren uygulamaya konulduğunu görmekteyiz. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta söz konusu bu yeni düzenlemelerin Nusret Bey'in elindeki talimat uyarınca Silistre büyük meclisinin aldığı kararları içermesidir. Yani bu düzenlemeler ile muhacirin memuru Nusret Bey'in yetki ve sorumluluğunda her hangi bir kısıtlamaya gidilmiş değildir. Sadece eyalet genelinde tüm olanaklar yeniden gözden geçirilerek tüm olanakların sonuna kadar kullanılması yönünde kararlar alınmıştır. Şöyle ki; Vali, kaymakam ve hatta gerekirse meclis üyeleri bizzat köyleri dolaşacak hem köylü hem de muhacirler ile birebir görüşerek muhacirlerin gerçek durumlarını tespit edeceklerdi. Henüz evi ve samanlığı inşa edilmeyen muhacirlerin barınak ihtiyacı hemen karşılanacaktı. Ayrıca o ana kadar yapılan iskânlarda nüfus ve arazi oranı gözetilmeden dengesiz bir dağılım söz konusu ise hemen tedbiri alınacaktı. Yani hanesi az ama toprağı bol olan bölgeler öncelikli iskân alanı olarak seçilecekti. Eğer toprağı kıt, yerleştirilen hanelerin sayısı fazla olan köyler olursa hane göçürülme yöntemine başvurulacaktı.

Fukara ve kudretsiz muhacirlere tüm imkânlar zorlanarak öküz, sapan, çapa, kazma, balta, araba ve tohum gibi ziraat malzemeleri gerekirse köylülerden ödünç alınarak verilecekti. Çünkü esas olan muhacirlerin bir an önce üretime geçirilmesi idi. Bundan dolayı da köylere gönderilecek memurların denetiminde yazlık mısır, darı, fasulye vb. zahireyi köylünün hemen ekmesi sağlanacaktı. Hatta ürünün ekim ve yetiştirilmesinde muhacirlerin iş gücünden de yararlanı-

³⁷ Örneğin Silistre, Tulça, Vidin ve Sofya da iskân olunan muhacirler için 4 haneye bir çift öküz verilmesi kararlaştırılmıştır. *AMKT UM* 476/92, Haziran 1861 ve *AMKT UM* 498/84, 12 Eylül 1861.

³⁸ *İMMS* 838.

³⁹ *AMKT UM* 473/26, 13 Mayıs 1861.

lacaktı. Ancak ürün yetişinceye kadar muhacirlerin fakara olanlarına köylünün tayinat vermesi istenecek fakat bu durum köylüye daha sonra miri hazine bunların bedeli ödenecektir şeklinde ikna edilerek yapılacaktı. Yine köylerde çobanlık, koruculuk, beklelik gibi ücretli işlerin muhacirlere yaptırılması da sağlanacaktı.

Ayrıca muhacirlere eski köylere ya da yeni köylere yerleştirilmesinden sonra başka bir yere gitmelerine izin verilmeyeceğinin anlatılması istenmiştir. Bu nedenle de bir an önce nüfus ceridelerin hane numaralarının da verilerek hazırlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁴⁰ Mayıs 1861 tarihinde alınan bu tedbirlerin başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Silistre valisinin 4 Ekim 1861 tarihli telgrafına göre; talimat uyarınca muhacirlere her türlü yardımın yapıldığı muhacirlerin iskânlarının sağlandığı iletilmiştir.⁴¹ Ancak dikkat edilmesi gereken nokta; 1861 tarihinden itibaren muhacirlerin ihtiyaçların karşılanması ve iskân edilme sürecinde her türlü yardımın öncelikle bölge halkından sağlanma yoluna gidilmiş olmasıdır.

Zira sadece Silistre sancağında Çerkez ve Koban muhacirleri için Yemşenliye tabi Gülpınar ve Uğurlu köylerinde 45 ev inşa olunmuştu. Yine Yemşenli Eflatur ve Topçu nahiyelerinde muhacirler için geçici ikamet mekânları oluşturulmuştu. Ayrıca Yemşenli, Eflatur ve Topçu nahiyeleri mercimek, soğan, fasulye vb. sebzelerin ekimi dışında muhacirlere yumurta, un, mum, tuz vb. erzak yardımı yapmıştı.⁴² Silistre kaymakamı da, kabile reisine; bir çift öküz, bir karasığır, bir bargir, refiki diğer beye; bir öküz çifti, bir inek çifti tüm kabileye de “*umumen taksim ve ita olunmak üzere*” 1500 kuruş ödemişti. Nitekim Aralık 1861 tarihine kadar Tulça sancağı hariç Silistre eyaleti halkının muhacirlere yaptığı erzak vs. yardımların toplam bedeli 14.677. kese 320 kuruş 10 para olmuştur. Hülasa pululası da şöyledir;⁴³

Nefs-i Rusçuk: 1345271 kuruş

Hezergart sancağı: 859492. 30 kuruş

Varna sancağı: 11.343.119 kuruş

⁴⁰ Hazırlanan bu talimatnamede eğer muhacirler hakkında alınması gereken tedbirler konusunda önerisi olanlar var ise bildirmeleri istenmiştir. Çünkü bölgeyi ve muhacirlerin durumlarını en yakından kendilerinin bilebileceği uyarısında bulunulmuştur. *AMKT UM* 473/26.

⁴¹ *AMKT NZD* 369 / 55, 4 10 1861; *AMKT UM* 504/98, 8Ekim1861; Ancak muhacirlere temin edilmiş olan bu malzemelerde bir artış yok hala muhacirlere birleştirilerek malzeme verilmeye devam edilmiştir. *AMKT UM* 504 / 98, 8Ekim1861.

⁴² *AMKT UM* 443/28, 20 Kasım 1860.

⁴³ *AMKT NZD* 387/98, 29 Aralık 1861.

Tırnovi sancağı: 1063892 kuruş
Silistre sancağı: 1579407 kuruş 20 para
Şumnu sancağı: 1356439 kuruş

a. İskân Mahalleri

Muhacirlerin iskân edildikleri mahallere baktığımızda, süreç içinde bir genişlemenin olduğunu görmekteyiz. Yani iskân mahalleri sağ kol üzerindeki, Silistre eyaleti özelinden orta kol güzergâhında bulunan eyalet ve sancaklara doğru yayılmıştır. Özellikle de Tuna nehrinin güneyinden Vidin'e ve Edirne sancağına kadar uzanan hat üzerine önemlice bir nüfusun yerleştirilmiş olduğu anlaşılıyor.⁴⁴ Çünkü ilk gelenler Dobruca'da genellikle Mecidiye kazası ve köyleri ile birlikte Varna, Rusçuk ve Silistre sancaklarına yerleştirilmişlerdi.⁴⁵ 1860 sonrasında ise artık Dobruca dışındaki alanlara yerleştirilmenin yapılması bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştı.⁴⁶ Zaten Eylül 1860 da Silistre eyaleti genelinde boş alan olup olmadığı konusunda araştırma yapmak üzere iki memur görevlendirilmiş; bu sayede 20–30 hanelik eski köyler ile boşalan çiftlikler tespit edilmişti.⁴⁷ Zira Varna ve Dobruca'da toplanan ve halen gelmekte olan muhacirler kış gelmeden yerleştirilmek üzere buralara yönlendirilmişti. Ayrıca Vidin valisinin eyalet dâhilinde 3–5 bin hane için boş yer olduğunu bildirmesi üzerine muhacirler Vidin'e sevk edilmeye başlanmıştı ⁴⁸

⁴⁴ *AMKT UM* 421/ 72, 20 Ağustos 1860.

⁴⁵ *İMMS* 283, Saydam "Dobruca'da İskân Faaliyetleri" s.207.Varna, Rusçuk ve Silistre sancakları daha çok geçici ikametgâh bölgeleri olarak kullanılırken Mecidiye kazası planlı bir şehir modeli olarak bizzat muhacirlerin iskânı için kurulmuştur. Bkz: Karpat, s.261–272. Hatta muhacirin iskânı sorusun da imarlı sosyal ve ekonomik açıdan bayındır bir konuma gelen Mecidiye, Silistre eyaleti içindeki sancaklardan birisi olarak örgütlenmiştir. *Devlet Salnamesi* 1274.

⁴⁶ Mecidiye Kaymakamının Haziran 1860 tarihli yazısından Mecidiye'ye 260 hanenin yerleştirildiği bundan sonra gelecek olanların yerleştirilmesine halkın tahammülü olmayacağını bildirmiştir. *İMMS* 838. Yine de 29 Haziranda Kırım muhacirlerinden 40 hanenin Mecidiye'ye yerleştirildiği görülmektedir *AMKT UM* 412/ 55, 29 Haziran 1860. Zaten K. Karpat'ta 1860 tarihinde Dobruca'ya yeniden göç başladığını ifade ederken Kırım ve Bucak'tan gelenlerin Tuna'nın güney kolu üzerinde bulunan Mahmudiye kasabasına yerleştirildiğini yazmaktadır. Ayrıca 1863 tarihinde yeni gelenlere Babadağı kazasının Müslüman ve gayri Müslim halkının 523.193 kuruş yardımıda bulunduğu kaydedilmiştir. Bkz: Karpat, s. 270.

⁴⁷ *AMKT NZD* 325/59, Nusret Bey Pravadi, Zıştovi, Plevne, İvraca kazalarının da haritasını hazırlamıştır. *İMVL* 21329, Ağustos 1862.

⁴⁸ *İMMS* 838. Ağustosta gönderilen bir başka yazıda da buna Edirne'nin de eklendiği görülmektedir. Yine Karasu halkından 50 nüfus 10 hane Şumnu'ya iskân olunmuştur. *AMKT NZD* 318/ 2, 18 Mayıs 1860.

19 Kasım 1860 tarihine kadar ise, Köstence, İbrail ve Mecidiye'den Vidin'e taşınanların sayısı 15 bin kişiye ulaşmıştı. Yine Varna iskelesine çıkan 3819 hane (14.686 nüfus) Selvi, Lofça ve Plevne taraflarına yerleştirilmek üzere sevk edilmişti.⁴⁹ 1862 tarihinde de Kırım ve İstanbul üzerinden Köstence'ye gelen muhacirlerin büyük bir kısmı Mankalya ve Hırsova'nın kaza ve köylerine ve Vidin'e taksim olunmuş. Ancak gelenlerin sayısının 200-300 haneye ulaşması üzerine büyük bir kısmı yiyecekleriyle birlikte Tulçay'a sevk olunmaya başlansa da içlerinden yüzden fazla hane kaçarak Dobruca'ya yerleşme talebinde bulunmuşlardır.⁵⁰

1864'ten sonra ise, geçici olarak Varna ve Köstence'de misafir edilen 60 bin kişinin artık Vidin, Niş, Sofya, Kosova, Vasvik sahralarına ve İştîp ile Rahova taraflarına takım takım sevk edilmeye başlandığı, bu tarihten sonra geleceklerin de Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Silistre ve Dobruca'nın boş kalan mahalleri dışında Tulça ve İslimiye'ye sevk olunması Nusret Bey'den istenmiştir.⁵¹

İskân faaliyetleri esnasında, muhacirlerin etnik ve kültürel kökenlerine dikkat edilerek bir yerleştirme yapılmış mıdır diye baktığımızda ise; aslında çok belirgin olmasa da 1856 yılındaki göç sürecinde arazinin bol ve göçmen sayısının nispeten az olduğu dönemde muhacirlerin de istekleri dikkate alınarak bu tür yerleştirmelere gidildiğini söyleyebiliriz. Zaten toplu yerleşmelerin yapıldığı mekânlar genellikle bu tür yerlerdi.⁵² Örneğin toplam muhacirlerin dörtte birini oluşturan Nogaylar genellikle Tulça sancağındaki demiryolu hattının kuzeyine yerleştirilmişlerdi.⁵³ Fakat muhacirler arasında kölelik ve cariyelik gibi feodal

⁴⁹ B.Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul,1993,s.159.

⁵⁰ Halbuki Köstence kaymakamın verdiği bilgiye göre bu tarihlerde Dobruca'da susuzluk problemi yaşandığından eski yerleşenlerden bile firar edenlerin olduğu bildirilmiştir. *İMVL* 20407. Ekim 1861.

⁵¹ *AMKT MHM* 305/94: Bazen bireysel olarak iskân edilen mekân konusunda dilekçe verenlerde olmuştur. Örneğin Kefe muhacirlerinden olup Pravadi'ye iskân ettirilen Mir Ali Varna'ya iskân olunması talebinde bulunmuştu. *AMKT UM* 485/74; Yine Kırım muhacirlerinden olup İstanbul'da ikamet etmek isteyenlere önce Mecidiye' de kalmaları sonra harcırah verilerek gönderilmeleri istenmiştir. *AMKT UM* 400/24.

⁵² Silistre valisine 3 Mayıs 1856 tarihinde verilen talimatta göçmenlerin din ve milliyetlerine bakılmadan toplu halde, suyu mevcut, nehire ve denize yakın boş ve verimli yerlere iskân olunmalarının sağlanması istenmiştir. Bkz: Saydam, "Dobruca' da İskân "s.206-207.

⁵³ Mecidiye'nin ve güneyindeki pek çok köyün nüfusu ise esas olarak gerçek Kırımlılardan (Nogayların dışında genelde Kırım'da kentlerde oturanlar kendilerini bu şekilde tanımlıyorlar) oluşuyordu. Bkz: Karpat, s.272. Yine Edirne'ye yerleştirilen muhacirler bilhassa İslimiye, Aydos, Ahyolu ve Bergos kazalarına yerleştirilmişlerdir. Edirne'ye yerleştirilen Nogaylar ise genellikle Saray

kurumların varolması, muhacirlere verilen yardımlara beyin el koymasına neden oluyordu. Bu yüzden devlet bir anlamda da bu ilişkiler ağını kırmak için dağınık yerleşmeye geçmişti. Yalnız güvenliğin tam olarak sağlanamadığı yerlerde toplu yerleşmeye hala izin vermeye devam ediyordu.⁵⁴ Ancak Nusret Bey'in muhacirin memuru sıfatı ile görevde bulunduğu süreçte esas olarak, dağınık yerleşmeye geçilmiştir. Yani yoğunlaşan muhacir nüfusunun bir kısmı eski köylere taksim edilirken bir kısmı için arazinin müsait olmasıyla bağlantılı olarak yeni köyler inşa edilmiştir. Nitekim Silistre eyaleti Kozluca kazasında kurulan Tuna-i Müslim köyü bu köylerden birisidir.⁵⁵ Dağınık yerleşiminin tercih edilmesinin bir nedeni de elbette ki, mevcut köylere yapılacak yeni yerleştirmelerin maddi açıdan da daha ucuza mal olabileceği idi.

Muhacirler için inşa olunacak evler konusunda ise, ister yeni kurulan köylerde ve ister eski köylere eklenen mahallerde olsun ilk etapta devlet tarafından inşa edilmesi fakat yerli halkın da komşuluk gereği olarak ev inşasına yardım etmelerinin sağlanması istenmiştir. Ayrıca evlerin mümkün mertebe düzgün bir şekilde ve bir sırada olmasına dikkat edilerek inşa edilmesine önem verilmesi gerekiyordu.⁵⁶

İskân konusunda yetkililerin dikkat etmesi gereken en önemli noktalardan biri de, Hıristiyanların yoğun olduğu yerlerde iskân çalışmalarının onları rahatsız etmeyecek şekilde yapılmasıydı. Özellikle de mümkün olduğunca muhacirlerin

kazası ile Çorlu kazasına bağlı çiftliklere, Çerkezler Yanbolu, Karınabat ve Ahyolun'a yerleştirilirken Bergos kazasına Çerkez nüfus ağırlıklı olsa da karışık yerleştirme yapılmıştır. Bkz: Habıçoğlu, s.160-161.

⁵⁴ Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876", s.683.

⁵⁵ Bu örnek Kozluca kazasında kurulan yeni bir köyün nasıl kurulma kararının alındığını örneklediği gibi eski köylere dağıtılan muhacirler konusunda da bilgi vermektedir. Çünkü Kozluca'ya yerleştirilmesi düşünülen 500 hane için öncelikle boş arazi ve mevcut köylerdeki hanelerin bilinmesi gerekiyordu. Bunun içinde bir sürtüşmenin oluşmaması için eski köylerin halkı ile yeni muhacirlerin söz anlar kişileri Varna meclisine celb olunarak arazi tahsisi konusunda görüşlerinin alındığını görüyoruz. Görüşmede her köyün lüzumu kadar araziyi kullanmasına, 10-15-20 hanelik köylere muhacir hanelerinin eklenmesine ve köylülerin muhacirler için yazlık zahire ekmesine köylü ve muhacirlerin görüşleri alınarak karar verilmiştir. Ayrıca kaza dâhilinde Tuna nehri mevkiinde yeni bir köy kurulması içinde Kaza müdürü İsmail Ağa'nın tapulu 13 dönüm araziye muhacirlere vermesi üzerine burada 30 hanelik bir köyün inşasının yapımına başlanır. Bir mescit ile okulun da inşa edileceği köyün adının Tuna-i Müslim olması uygun görülür. Ayrıca bu yeni köy için bir imam ile iki muhtar mührüne ihtiyaç duyulduğu merkeze iletilir. İDH 31466, 28 Mart 1861.

⁵⁶ Saydam, "Dobruca'da İskân " s.206-207.

Müslüman köylerine yerleştirilmesi istenmişti. Nitekim Silistre valisine Temmuz 1860 tarihinde yazılan tahriratta, muhacirlerin geçici olarak misafir edildikleri haneler arasında gayri Müslim hanelerin de olup olmadığı sorulmuştu.⁵⁷ Bu konuda valinin 3 Ağustos 1860 tarihindeki telgrafında ise başlangıçta sadece İslam hanelerine yerleştirme yapılırken Rusçuk çorbacıyanı ve birkaç muteberan-ı milletvekillerinin “ *Biz Devlet-i Aliyye tebaası değil miyiz? Cümlemiz memnuniyetle muhacirleri misafır kabul ederiz*” demeleri üzerine muhacirlerin Müslim ve gayri Müslim ayrımı yapılmadan tüm köylere taksim edildiği bildirilmiştir.⁵⁸ Ancak buna rağmen Aralık 1862 tarihinde “*devlet Bulgarları istemiyor yerlerini Tatar muhacirlere verecek*” şeklinde söylentinin çıkması üzerine, hazırlanan Bulgarca buyruldu ile bu haberlerin doğru olmadığı ilan edilmiştir. Bunun ispatı olarak da Bulgarların ödedikleri bir takım vergilerde de indirimle gidileceği açıklanmıştır.⁵⁹

b. İskânın Maliyeti

1856'da başlayıp 1860-62 tarihlerinde yoğunluk kazanan göçün maliyetini hesaplamak gerçekten güçtür. Çünkü maliyet hesaplamasında hem devletin miktarı ve keyfiyeti değişen yardımlarını, hem de halkın maddi olduğu kadar aynı yardımlarını düşünmemiz gerekiyor. Aynı şekilde, memur istihdamı, güvenlik ve sağlık sorunları vb. hizmetleri dikkate almak gerekmektedir. Üstelik muhacirlerin nüfusları konusunda kesin ve net rakamların da olmaması bu güçlüğü daha da artıran bir özellik olarak karşımıza çıkabiliyor.⁶⁰ Ancak Mayıs 1861'de muhacirin komisyonu başkanı Hafız Paşa ile Refik Bey'in de katıldığı Meclis-i Ali Tanzimat'ta yapılan hesaplar tahmini de olsa bir fikir edinmemize yardım edebilir. Çünkü söz konusu görüşmede iskân olunan ya da olunmayan muhaci-

⁵⁷ AMKT UM 415/ 64, 21 Temmuz 1860.

⁵⁸ AMKT UM 416/ 30, 24 Temmuz 1860.

⁵⁹ Sözü edilen vergiler şunlardır; canavar resmi eskiden 10 kuruş iken şimdi bunda 5 kuruş indirimle gidilmiş. yine rakı ve şaraptan % 20 alınan resimden 10 kuruş af olunmuş ve mültezimlerinde durumu dikkate alınarak aşar vergisinin halka ihale olunması kararlaştırılmıştı. AMKT UM 486/57. Aralık 1861.

⁶⁰ A. Saydam, Muhacirlerin sayısının kesin tespit edilememesinin nedenlerini; Kırım, Kafkaya'nın göç öncesinde ki nüfusunun bilinmemesine, Osmanlı kaynaklarının göçmenleri geldikleri yerlere ve etnik durumlarına dikkat etmeden herkesi muhacir olarak tanımlamasına, Rus kaynaklarının dünya kamuoyunu yanıltmak için göç edenlerin sayısını daima düşük göstermesine, göçmenlerinde çoğunlukla Rusya'dan izin almadan göç etmelerine ve Osmanlı topraklarına gelmeden önce gerek salgın hastalıklar gerekse deniz kazaları yüzünden kaç kişinin hayatını kayıp ettiğinin bilinmemesine bağlamaktadır. Bkz; Saydam “Osmanlı İskân Siyaseti 1856-1876” s. 680.

rin toplam nüfusunun yaklaşık 150 bin olduğu, bu miktardan da yaklaşık 50 binin göç esnasında çeşitli vesilelerle öldüğünün tahmin edildiği, geriye kalan 100 bin kişinin de, her hanenin 5 kişi olması hesabıyla 20 bin haneye karşılık geleceğinden hareket edilerek, muhacirler için yapılması gereken harcamalara dair bir maliyet hesaplamasına gidilmiştir.⁶¹

Nitekim yapılan hesaplara göre; 20 bin hane için, buldukları mevkiinin rayiç fiyatları değişse de, yarımsar kese masrafla kulübe şeklinde birer hane inşası için toplam 10 bin keseye, her hane için 5 kile tohumluk verilse ve de tohumluğun kilesinin 15 kuruş olduğu kabul edilirse, toplam ihtiyaç duyulan 100 kile tohumluk için 3 bin keseye, her haneye birer çift öküz verilse ve öküz fiyatı 20 kuruştan hesaplanırsa 20 bin keseye ihtiyaç olduğundan hareketle tüm harcamaların toplam bedelinin 33 bin kese olarak hesaplanmıştır. Yani 16.500.000 kuruş paraya ihtiyaç olduğu saptanmıştır. Ayrıca görüşmede bu miktardan hal-kin yapacağı yardımlar çıkarılırsa düşme olabileceği üstelik bu paranın toptan birden değil peyderpey taksitle ödeneceğine vurgu yapılmıştır.

Ancak başlangıçta da belirttiğimiz üzere bu rakam ve hesaplamaların tahmini bir değeri ifade ettiklerinin altı çizilmelidir. Gerçek değerlerle örtüşüp örtüşmediğini kontrol edebilmek için daha fazla hesaplamalara ihtiyacımız olduğu açıktır. Fakat en azından kullandığım arşiv belgeleri doğrultusunda söz söylemek gerekirse bu belgenin iyimser rakamları ifade ettiğini söylemeliyim. Örneğin arşiv belgelerinde muhacirlerin hane ve nüfus sayısı; ya çıktığı iskeleye göre ya da nakledildikleri yerlere göre veya kabilelerine göre verilmiştir. Yani belgelerde “Balaklava’dan gelen 13186 kişi 3400 hane” olarak ifade edilmektedir ki bu hane sayısının 5’ten daha az bir sayıya karşılık geldiği anlamındadır.⁶² Yine “Dobruca’ya Kabail Çerkezlerinden 8–10 bin hane yerleştirildiği” gibi kayıtları dikkate aldığımızda tahmini nüfus miktarının (8000x 5= 40000 ya da en az 30–35 bin kişi) çok daha fazla olduğu düşünülebilir.⁶³ Üstelik Kırım ve Kafkaslardan yönelen muhacir akınının 1860 tarihinden itibaren arttığını düşündüğümüzde 100 bin sayısının gerçek muhacirin sayısından daha az bir rakamı ifade ettiğini belirtmeliyiz.⁶⁴ Nitekim 1856’dan 1863 tarihine kadar gelen göçmenlerden iskân olanların sayısını 311.300 olarak gösteren kaynaklar da vardır.⁶⁵

⁶¹ İMMS 961, Mayıs 1861.

⁶² İDH 22844, Haziran 1856.

⁶³ AMKT UM 266/90, Ocak 1857.

⁶⁴ Örneğin F.Gözaydın, göç edenlerin sayısını 101.605’i kadın ve 126.022’si erkek olmak üzere toplam 227627 kişi olduğunu F.Gözaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstan-

Yine öküz yardımından yola çıkarsak, önceleri her haneye bir çift verilirken, 1860 sonrasında 4 hanenin kullanımı için bir çift öküz verilmeye başlandığı görülmüştü. Üstelik bu süreçte bir takım usulsüzlüklerin yaşandığını da unutmamak gerekir. Örneğin devlet 8–10 ay süreyle yiyecek yardımında bulunuyordu. Bu süre zarfında muhacirlerin kendi masraflarını karşılayacak duruma gelebilecekleri varsayılmaktaydı. Ancak bazı göçmenler sürekli yevmiye ve yardım alabilmek için bir yerde belirtilen süre kadar yevmiesini aldıktan sonra başka bir yere taşınmaktaydı; bundan dolayı aynı ailenin birkaç kez iskânı söz konusu olabiliyordu.⁶⁶ Kısacası muhacirlerin iskânı, çok daha ağır maliyet hesaplarını kapsamış olmalıdır.⁶⁷ Üstelik buna salgın hastalık, kuraklık gibi iklim şartları vb. durumlardaki fevkalade masrafları da eklemek gerekmektedir. Örneğin 1862 tarihinde kuraklık nedeniyle Silistre eyaletinde kıtlık ortaya çıkmış; 1861 yılında muhacirlere 14.677.321 kuruş yardım yapan⁶⁸ Silistre halkı kendi öşür bedelini dahi taksitle ödemek zorunda kalmıştı.⁶⁹

Benzer şekilde Aralık 1861 yılında Varna sancağı Kozluca kazasında iskân olunan muhacirler arasında sıtma hastalığı zuhur etmişti. Varna'da memleket tabibi olmaması nedeniyle hastalar karantina ve askeri doktorlar tarafından muayene edilmiş olsa da bunların kazalara gidemeyecek durumda olması nedeniyle

bul,1948,s.84; Mark Pinson ise 1855–62 yılları arasında göç eden muhacirlerin sayısını 210-230 bin arasında göstermektedir. Ayrıca Kırımın 1850 ve 1860 tarihlerinde ki nüfusunu karşılaştırarak toplam nüfus da % 40 Tatar nüfusunda da % 50 oranında bir azalmanın olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz: M. Pinson, "Russian Policy and The Emigration of The Crimean Tatars to The Ottoman Empire 1854-1922" *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.I,İstanbul. 1972, s.109. K.Karpat'ın farklı kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre ise, 1854–60 yılları arasında en az 141.667 kişinin 1860–62 yılları arasında 227.627 kişinin daha Kırım'dan ayrıldığını tahmin edildiğini 1864 tarihine gelindiğinde ise, Türk kaynaklarına göre çoğu Kırım ve bir kısmı da Kazan'dan olmak üzere toplam 595.000 göçmenin Osmanlılara sığındığını yazmaktadır. Bkz; Karpat,s. 265.

⁶⁵ Eren, s.69.

⁶⁶ Saydam, "Osmanlı İskân Siyaseti 1856–1876" s.684.

⁶⁷ A.Saydam muhacirin komisyonu marifetiyle 1860–1865 yılları arasında yapılan harcamalar toplamının 12662.758,27 kuruş olduğunu fakat bu rakam dâhilinde asıl harcamayı kabartan öküz, tohumluk, ev inşası ve arazi bedeli gibi harcama türlerinin dâhil olmadığını. Ayrıca muhacirlerin yiyecek, gemi ile nakliye vb. ücretlerinin toplamının da asgari 200 milyonu aştığını bu nedenle muhacirlerin devlete maliyetinin kesin olarak tespit edilemediğini ifade etmektedir. Ancak 1856–57 ve 1860–62 yılları arasında bütçenin yaklaşık 700 milyon açık verdiğine vurgu yapmaktadır. Bkz. Saydam, Kırım Kafkas Göçleri 1856–1876, s.200–203.

⁶⁸ AMKT NZD387/98.

⁶⁹ AMKT UM 531/ 37, 10 Ocak 1862.

Varna Meclisi tarafından masrafı hazineden ödenmek üzere doktor gönderilmesi istenmişti.⁷⁰ Yine Lofça'da iskân edilen muhacirler ile yerli halkın tedavisi için masrafları ve maaşı hazineden ödenmek üzere doktor talep edilmişti.⁷¹ Örneklerde görüldüğü gibi doktor, memur, kâtip, imam ve muhtar istihdamları da muhacir sorununda maliyet hesapları kapsamında değerlendirilmeliydi. Hatta bizzat muhacir ileri gelenlerinin kaza müdürü vb. görevlerde istihdamı gerekebiliyordu.⁷² Yine kılık kıyafet temini konusu maliyet hesaplamaları içinde değerlendirilmeliydi. Çünkü yeri geldiğinde büyük bir problem olabiliyordu.⁷³ Kısacası muhacirlerin iskânının; çok kapsamlı ilişkiler ve örgütlenme sürecini kapsadığını ve Osmanlı Devletinin karşı karşıya kaldığı büyük bir sosyal sorun olduğunu söylememiz gerekmektedir.⁷⁴

Zaten Osmanlı devleti de böylesine zor bir süreci, hem hazine koşulları hem de halkın tüm imkânları zorlanarak, komşuya, din kardeşlerine yardım niyetiyle devlet-halk işbirliği içinde çözüm getirmeye çalışmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere memur maaşları, muhacirlerin nakil ücretleri genellikle hazineden ödenirken, iaşe, tayinat vb. masraflar hem devlet hem halk tarafından karşılanmıştır. Yevmiyeler genelde devlet tarafından fakat mal sandıklarından ödenmesi şeklinde karşılanmıştır. Evlerin inşasında fakir fukara olanlarına devlet yardımı yapılırken zenginlerin kendilerinin yapması, fakat halkın da malzemelerin tedarikinde destek olması sağlanmıştır. Acil ihtiyaçlar genellikle Silistre eyaleti mal

⁷⁰ İDH 32442, 22 Ekim 1861.

⁷¹ İDH 32394, 31 Ekim 1861.

⁷² Muhacir ileri gelenlerinin kaza müdürü ya da vb. görevlerde istihdamına devlet özellikle dikkat ediyor ve bu işe önem veriyordu. Çünkü bu bir anlamda teşvik bir anlamda da ona devlet memuriyeti kazandırma anlamını içermekteydi. Örneğin Kırım muhacirlerinden Müftüzade Mustafa Bey'in Köstence veya Varna kazalarından birinde Kaza müdürü olarak istihdamı istenmiştir. Muhacirin komisyonu, NGG 758.

⁷³ Muhacirlerin kıyafet sorunu Muhacirin komisyonu ile Nusret Bey arasında yapılan yazışmalara da zaman zaman yansımıştır. Örneğin bu konuda Nusret Bey'in talebi olduğunda kıyafetlerin bazen askeri depolarında bulunan elbise ve eşyalardan sağlandığını görmekteyiz. Muhacirin komisyonu, NGG, 761.

⁷⁴ Osmanlı devletinin nasıl bir sosyal ve ekonomik zorluklarla karşılaştığını anlamak için bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 1945 yılında Kuzey Afrika'dan İtalya'ya gelen 300.000 göçmenin yerleştirilmesi sürecine bakabiliriz. Çünkü her ne kadar bu örnek başka bir zaman ve başka bir bölgeye ait olsa da muhacir konusunun zorluklarına dair daha net bir fikir edinmemize yardım edebilir. Öyle ki İtalya hükümeti göçmenlerin sosyal yapısına intibaklarının sağlanması için on yıl meşgul olmuş ve büyük paralar harcamıştı. Üstelik İtalya'nın zaman ve koşullar açısından Osmanlıya göre daha iyi şartlar içinde olabileceğini düşündüğümüzde Osmanlı devletinin karşı karşıya kaldığı güçlüğü daha iyi anlayabiliriz. Eren, s.66.

sandığından karşılanmış. Bazen de yakın ve civar olan Vidin ve Tırnovi eyaletleri mal sandığından temin edilmeye gidilmiştir. Fakat hazinenin ve halkın bu yardımlarına rağmen sosyal meselenin doğurduğu yeni yeni sorunların ortaya çıkması önlenemiyordu.

Sonuç

Beklentilerin ve tahammüllerin çok üzerinde muhacirin akını ile karşılaşan Osmanlı devleti, devrin anlayışından çok ileri bir düşünce ile göçmen meselesini bir devlet politikası haline getirmiştir. Muhacirin komisyonunun oluşturulmuş olması ve karşılaşılan sorunlar karşıısında yeni düzenlemelerde bulunma tepkisinin gösterilmiş olması bu politikanın bir göstergesidir. Ancak Tanzimat dönemi yeniliklerinin henüz tam anlamıyla oturmadığı, bütçe imkânlarının kısıtlı olduğu, haberleşme ve ulaşım güçlüklerinin yaşandığı bir dönemde, Osmanlı-Rus savaşına sahne olan ve de eşkıya ve kura kaçaklarının hâkim olduğu Silistre Eyaletine yerleştirilen muhacirlerin, kısa vadede arzu edilen düzeyde mutlu edilmesi mümkün olamamıştır. Fakat uzun vadede üretici konumuna geçen muhacirler sayesinde bölgede kültürel zenginlik ve çeşitlilik kazanılmıştır. Kurulan yeni yerleşim yerleri sayesinde de imarlaşma faaliyetleri yanında bölgenin üretim-ticaret ilişkilerinde de yeni bir sürece girilmiştir.